

Ebū Sa‘īd el-Ḥādīmī’nin 73’lü İhtilaf Tasnifi ve Kaynakları

MEHMET KALAYCI

A.Ü. İlahiyat Fakültesi

mkalayci@divinity.ankara.edu.tr

Eş‘arilik ve Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıklarını konu edinen ihtilaf metinleri genellikle birbirinin tekrarıdır; ancak bazı açılardan kendine özgü nitelikleri haizdir. Örneğin elimizdeki kaynakların bize sunduğu kadarıyla Osmanlı muhitinde bu konuyu dile getiren ve bu konuda müstakil bir risale yazan ilk kişi Kemâlpâşâzâde Şemsuddîn Ahmed’dir (ö.940/1534).¹ *İş‘ârātu’l-Merâm* adlı eserinde iki kesim arasındaki ihtilafların yalnızca basit lafzî ihtilaflar olmadığını, bilakis asıl unsurlarda gerçekleşen ihtilaflar olduğunu dile getiren² Beyâdîzâde Ahmed Efendî’nin (ö.1098/1687) yaklaşımı konunun ayrıştırıcı bir bakış açısıyla tahlili noktasında bir ilktir. Şeyhîzâde ‘Abdurrahîm b. ‘Alî el-Amāsî’nin (ö.1133/1721) *Naẓmu’l-Ferâ’id* adlı eseri³ ise iki kesim arasındaki ihtilafların kelâmî arka planının tespiti noktasında derinlik düzeyi en yüksek eserdir. Mestcîzâde ‘Abdullâh b. ‘Osmân b. Mūsâ’nın (ö.1150/1737) *el-Mesâlik* adlı eseri⁴ doğrudan bu konuya hasredilmiş bir eser değildir; bununla birlikte Eş‘arilik ve Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıklarını önce Eş‘arilik’i, ardından da Mâtürîdîlik’i merkeze alarak derleyen, daha sonra da her iki mezhebin ittifak ettiği hususlara dair ayrı bir liste sunan yaklaşımıyla daha önce örneği olmayan bir çalışmadır. Eş‘arîlerle Mâtürîdîler arasındaki yaşanan görüş ayrılıklarına dair en yüksek sayıyı veren kişi ise Ebū Sa‘īd Muhammed b. Muştafâ b. ‘Osmân el-Kûnevî el-Ḥādīmī’dir (ö.1176/1762). O bu konuda yetmiş üç meselede görüş ayrılığı yaşandığını dile getirmekte ve bunları ayrıntılarına girmeden kısaca sıralamaktadır.

¹Kemâlpâşâzâde Şemsuddîn Ahmed, “Risâletü’l-İhtilâf beyne’l-Eş‘arî ve’l-Mâtürîdiyye fi İşnetey ‘Aşrate Mes‘ele,” Edward Badeen (ed.), *Sunnîtişche Theologie in osmanischer Zeit* (Würzburg: Ergon Verlag, 2008) içinde, ss.20-23.

² Beyâdîzâde Ahmed Efendî, *İş‘ârātu’l-Merâm min ‘İbârâti’l-İmâm*, tah. Y. ‘Abdurrazzâk (Kahire: Matba‘atu Muştafâ el-Bâbî el-Halebî, 1949), s.23.

³ Şeyhîzâde ‘Abdurrahîm b. ‘Alî el-Amāsî, *Naẓmu’l-Ferâ’id ve Cem‘u’l-Fevâ’id* (Kahire), 1317.

⁴ Mestcîzâde ‘Abdullah b. ‘Osmân b. Mūsâ, *el-Mesâlik fi’l-Ḥilâfiyyât beyne’l-Mutekellimîn ve’l-Ḥukemâ’*, tah. Seyyit Bahçıvan (İstanbul: Dâru’l-İrşâd, 2007).

El-Ĥādīmī, Eş'arilik-Mâtürîdîlik ihtilafına ilişkin tasnifini Muḥammed b. Pîr 'Alî el-Birgîvî'nin (ö.981/1573) *eṭ-Ṭarîkatu'l-Muḥammediyye* adlı eseri üzerine şerh olarak yazdığı⁵ *el-Berîkatu'l-Maḥmûdiyye* adlı eserinde vermektedir.⁶ İhtilaflara geçmeden önce o, bazı âlimlerin bu konuda müstakil bir risale ortaya koyduklarını bazılarının ise çeşitli eserlerinde konuya değindiklerini kaydetmektedir. Kendisi, daha önce yazılmış bu metinlerden hareketle iki kesim arasındaki ihtilafları derlediğini dile getirmektedir.⁷ El-Ĥādīmī, bu âlimlerin kim olduklarına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. İçerik karşılaştırması yapıldığında onun ağırlıklı olarak Mestcîzâde ve Beyâdîzâde'den alıntılarda bulunduğu görülmektedir.

Beyâdîzâde Ahmed Efendî, ihtilaflar için müstakil bir eser yazmış değildir; o Ebû Ĥanîfe'nin görüşlerinin izahına giriştiği *İşârātu'l-Merâm* adlı eserinin girişinde genel olarak Eş'arilik-Mâtürîdîlik ilişkisine değinmiş ve iki taraf arasındaki ihtilaf konularını kısaca bir listede toplamıştır.⁸ Toplam elli konuda ihtilaf yaşandığını belirtmesine karşın, kendisi otuz yedi ihtilaf konusuna dikkat çekmiştir. Bu ihtilafların ayrıntılarına ise eserinin diğer bölümleri altında yeri geldikçe temas etmiştir. Mestcîzâde'nin eseri de doğrudan Eş'arilik-Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıklarına tahsis edilmiş bir eser değildir. İhtilaflar yalnızca Eş'arilik ve Mâtürîdîlik merkezli değil, yanı sıra felsefeciler ve Mu'tezile gibi konuyla ilgili diğer tarafların da görüşlerine başvurulmak suretiyle karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu minvalde olmak üzere eserde Mâtürîdîlerin Eş'arilere, Eş'arilerin de Mâtürîdîlere muhalefet ettiği hususlara ayrı ayrı yer verilmektedir. Her iki listede de yer alan ortak problemler söz konusudur; ancak ayrı olarak vermesinin temel amacı her bir mezhebin problemleri vazetme biçiminin farklı oluşudur. Mestcîzâde, bu şekilde bir yöntemle başvurarak meselenin her bir mezhebin kendi dilinden ifade edilmiş biçimine sadık kalma gayreti içerisinde olmuştur. O, bu iki listeyi müteakiben iki kesimin ittifak ettiği konuları bir liste halinde sıralamaktadır. Buna göre Mâtürîdîler elli dokuz konuda Eş'arilerle,⁹ Eş'ariler de elli iki konuda Mâtürîdîlerle¹⁰ görüş

⁵ Mustafa Yayla, "Ĥādīmī, Ebû Saîd." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.15, s.25.

⁶ Ebû Saîd Muḥammed b. Muştafâ el-Ĥādīmī, *el-Berîkatu'l-Maḥmûdiyye fî Şerhi't-Ṭarîkati'l-Muḥammediyye* (İstanbul: Şirket-i Şahâfiye-i 'Osmaniye, 1318), c.1/1, ss.314-316; Türkçe tercümesi için bkz. *Tarikat-ı Muhammediyye Şerhi Berika*, çev. B. Çetiner, H. Ege, S. Oğuz, I-V (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1989); el-Ĥādīmī'nin bu tasnifi *el-Berîka*'dan ayrılarak müstakil bir risale olarak da istinsah edilmiştir. Bkz. el-Ĥādīmī, *Şerhu İhtilâf beyne'l-Mâtürîdiyye ve'l-Eş'ariyye* (Yazma), Adana İl Halk Kütüphanesi, no.1075, vv.61a-78a.

⁷ El-Ĥādīmī, *el-Berîkatu'l-Maḥmûdiyye*, c.1, s.314.

⁸ Beyâdîzâde, *İşârātu'l-Merâm*, ss.53-56.

⁹ Mestcîzâde, *el-Mesâlik*, ss.149-167.

¹⁰ Mestcîzâde, *el-Mesâlik*, ss.168-177.

ayrılığına düşmüştür. İki mezhebin ittifak ettikleri konuların toplamı ise altmış beştir.¹¹ Bazı problemlerin sunumundaki benzerlik dolayısıyla, Mestcîzâde'nin Beyâdîzâde'den etkilendiği ileri sürülebilir.

El-Ĥādīmī'nin listesinde yer alan yetmiş üç problemin elli ikisi doğrudan Mestcîzâde'den, on beşi ise doğrudan Beyâdîzâde'den alınmıştır. 1-3, 5, 7-9, 13-56 arasındaki ihtilafların kaynağı Mestcîzâde;¹² 4, 6, 10-12, 57-67 arası ihtilaflarınki ise Beyâdîzâde'dedir.¹³ İlk on iki konuda Mestcîzâde ve Beyâdîzâde'nin telif edildiği görülmektedir. Ancak on üçüncü ihtilafтан elli altıncı ihtilafa kadarki ihtilafların tümü Mestcîzâde'den, sonraki on ihtilaf ise olduğu gibi Beyâdîzâde'den alınmıştır. El-Ĥādīmī'nin tasnifinin sonunda yer alan 68-73 arasındaki ihtilaflar, bu iki ismin eserlerinde yer almamaktadır. Bu durum el-Ĥādīmī'nin başka kaynaklara da müracaat ettiğini göstermektedir. Bu meselelerden biri veya bir kaç günümüze ulaşan bazı ihtilaf metinlerinde yer almaktadır. Ancak altısının birlikte yer aldığı tek metin, anonim bir risaledir. Metinler arası karşılaştırma yapıldığında el-Ĥādīmī'nin, bu altı ihtilaf olduğu gibi bu risaleden almış olabileceği söylenebilir. Tek varaklık bir metin olan bu risalenin her ikisi de Konya İl Halk Kütüphanesi'ne kayıtlı iki ayrı yazma nüshası bulunmaktadır. El-Ĥādīmī'nin yaşadığı çevrenin Konya ve havalisi olması, bu altı meseleyi kendi tasnifine aktarırken bu nüshalardan birini veya her ikisini ya da aynı risalenin başka bir nüshasını görmüş olmasını mümkün kılmaktadır. Nüshalardan birinde on dört,¹⁴ diğerinde ise on altı¹⁵ ihtilaf kaydedilmiştir. El-Ĥādīmī'nin 70. sırada yer verdiği “aklın bazı *şer'î* hükümleri bilebileceği, ancak bunların hükmünü bilemeyeceği” şeklindeki ihtilaf konusu, on altı ihtilafın yer aldığı 1076/48 numaralı nüshada geçmekte, ama diğerinde yer almamaktadır. Bu nedenle, el-Ĥādīmī'nin bu nüshayı kullanmış olması daha güçlü bir ihtimaldir.¹⁶ Risalede Mâtürîdîlik'in Eş'arîlik'e öncelenmesi dışında herhangi bir mezhebi veya imamı öne çıkaran bir yaklaşım söz

¹¹ Mestcîzâde, *el-Mesâlik*, ss.178-193.

¹² Krş. Mestcîzâde, *el-Mesâlik*, ss.149-150, 153-167; el-Ĥādīmī, *el-Berîkatu'l-Mahmûdiyye*, c.1, ss.314-316.

¹³ Krş. Beyâdîzâde, *İşârātu'l-Merâm*, ss.53-56; el-Ĥādīmī, *el-Berîkatu'l-Mahmûdiyye*, c.1, ss.314-316.

¹⁴ *Risâle fi Mesâilil-Ĥilâfiyye beyne'l-Mâtürîdiyye ve'l-Eş'ariyye* (Yazma), Konya İl Halk Kütüphanesi, no.4708/2, v.18a.

¹⁵ *Mâtürîdî ile Eş'arî Arasındaki İhtilaflar* (Yazma), Konya İl Halk Kütüphanesi, no.1076/48, v.157a-b.

¹⁶ Krş. *Mâtürîdî ile Eş'arî Arasındaki İhtilaflar* (Yazma), Konya İl Halk Kütüphanesi, no.1076/48, v.157a-b; el-Ĥādīmī, *el-Berîkatu'l-Mahmûdiyye*, c.1, s.316. El-Ĥādīmī'nin bu risaleden aldığı anlaşılacak altı mesele şunlardır: “1) *İkrâr* imanın bir cüz'üdür. 2) Dağ başında doğup büyümüş ve kendisine davetin ulaşmadığı bir kimseye istidlal yoluyla âlemin yaratıcısının varlığına ve birliğine iman etmek vaciptir. 3) Aklın bazı *şer'î* hükümleri idrak etme yetkisi vardır, ancak bunların hükümlerini bilemez. 4) İtibar hâtımeye değil, hâledir. 5) Peygamber göndermek Allah üzerine vaciptir. 6) *İstîḡ'at* fiile mukarindir.”

konusu değildir. Buna karşın Eş'arilik-Mâturîdîlik ihtilafı konusunda kaleme alınmış diğer metinlerle karşılaştırıldığında risalenin dikkat çekici bir özelliği bulunmaktadır. O da bazı ihtilaf konularının akabinde ilgili meselenin *uşûlu'l-fikha* mı yoksa *uşûlu'd-dîne* mi ait bir tartışma konusu olduğunu ortaya koyacak kısa bir açıklamaya yer verilmiş olmasıdır. Örneğin, *ikrârın* imanın bir cüz'ü olup olmadığı konusunun *uşûlu'l-fikha*, imanda *istişnâ*'nın da *uşûlu'd-dîne* özgü bir tartışma konusu olduğu, *ma'rifetullâh* konusunun ise her iki usulü ilgilendiren bir konu olduğu belirtilmektedir.

El-Ĥâdimî, ihtilafları oldukça kısa ve yalın ifadelerle vermekte ve ayrıntılarına girmemektedir. İhtilafları sunarken Mâturîdîlik'i merkeze yerleştirmekte ve söz konusu ihtilafları Beyâdîzâde'de olduğu gibi Mâturîdîler tarafından formüle edilen şekliyle sunmaktadır. Mestcizâde, ihtilaflara dair hem Mâturîdîlik'i hem de Eş'arilik'i merkeze alan iki liste oluşturmuştur. El-Ĥâdimî, bunlardan birincisine, yani Mâturîdîlik'in merkeze alındığı listeye müracaat etmiştir. El-Ĥâdimî'nin yer verdiği ihtilaflar daha önce tartışılan ihtilaflardır ve onun konuya yaptığı yeni bir katkı bulunmamaktadır. Bununla birlikte önceki metinleri tekrarlardan arındırmak suretiyle yaptığı bu derleme iki bakımdan önem taşımaktadır: İlki, el-Ĥâdimî ile birlikte ihtilaf sayısı yetmiş üçe ulaşmıştır. Bu sayı ihtilaf edebiyatının ulaştığı en üst rakamdır. İkincisi ise ihtilaf konularının kelamî muhtevastan arındırılarak yalın bir şekilde formüle edilmiş olmasıdır. Bu husus el-Ĥâdimî'nin kabul gördüğü çevreler dikkate alındığında daha da önemli olmaktadır.

El-Ĥâdimî'nin ailesi Buhara'dan göç ederek Anadolu'ya yerleşmiştir. Onun yetiştiği çevre Konya ve havalisidir; kısa zamanda şöhreti tüm Anadolu coğrafyasına yayılmış ve Sultan I. Maĥmûd tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. İstanbul'un gözde âlimlerinin de hazır bulunduğu bir mecliste padişah kendisinden ders almıştır. O aralarında İsmâ'îl Gelenbevî gibi seçkin simaların da bulunduğu çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.¹⁷ Zaman zaman Nakşbendî künyesiyle de tanınan el-Ĥâdimî,¹⁸ Nakşbendiyye tarikatının önemli temsilcilerinden biri olarak kabul görmüştür. O bu tarikatın sulûk anlayışını ve temel esaslarını ortaya koymak için müstakil bir

¹⁷ Yayla, "Ĥâdimî, Ebû Saîd," ss.24-25. El-Ĥâdimî'nin hayatı ve yaşadığı çevreye dair daha geniş bilgi için bkz. Yaşar Sarıkaya, *Ebu Saîd el-Ĥâdimî: Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007).

¹⁸ Yayla, "Ĥâdimî, Ebû Saîd," s.24.

risale kaleme almış;¹⁹ şeriatın temel ilkeleri dışında kalan bir takım görüşleri tarikat olarak kabul etmemiştir. Bununla birlikte o Muhyiddin İbnu'l-'Arabî (ö.638/1240) gibi mutasavvıfların zahiri olarak anlaşılamayan sözlerinin ihtiyatla karşılanıp küfürlerine dair fetva verilmemesinin daha uygun olacağı görüşündedir.²⁰ Onun şeriatın temel ilkelerine bağlı kalmaya özen gösteren tasavvuf anlayışı, İmâm Rabbânî'nin (ö.1034/1624) müceddidî yaklaşım biçimiyle birebir örtüşmektedir. Aynı etki İbnu'l-'Arabî ile ilgili görüşleri için de geçerlidir. Zira İmâm Rabbânî'nin tasvip etmemekle birlikte, İbnu'l-'Arabî hakkında ihtiyatlı bir tavır gösterdiği bilinmektedir.²¹

El-Ĥādīmī'yi önemli kılan bir başka husus da Kâdizâdeliler ve Sîvâsîler arasında tartışılan kimi konulara dair müstakil risaleler yazmış olmasıdır. O bu tartışmalarda bazen doğrudan taraf olmuş, bazen de orta yolu tesis edecek yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bunlar arasında tütün, kahve, evliyaların kabirlerini ziyaret, *hıdır*, *tesbîh* ve *tahmîd*, *vaĥdet-i vucûd* gibi konuları zikretmek mümkündür.²² Bu tartışmalarda Kâdizâdeliler kadar sert bir tavır takınmamış,²³ bununla birlikte Sîvâsîlere nazaran onların görüşlerine daha yakın bir duruş sergilemiştir. Sîvâsîler Ĥalvetî tarikatına mensupturlar ve Kâdizâdelilerle yaşadıkları mücadelede kendi görüşlerini temellendirebilmek için genellikle Eş'arî çevrelerde üretilen kelami eserlere müracaat etmişlerdir.²⁴ Nakşbendîlik mensupları, Kâdizâdelilerle Sîvâsîler arasındaki bir tartışmada muhtemelen kendilerini Kadizâdelilere daha yakın gördüler.²⁵ Bu yakınlaşmanın Kâdizâdelilerin Mâturîdîlerin görüşlerini

¹⁹ Ramazan Muslu, "Ebû Saîd Muhammed Ĥādīmî ve Nakşbendîlik Risâlesi'nin Tahlili," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), ss.197-220.

²⁰ Yayla, "Ĥādīmî, Ebû Saîd," s.25.

²¹ İmâm Rabbânî, şeriatın özünden sapma niteliği taşıyan her türlü keşf ve ilhama cephe almaktadır. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Merve, 1977), c.1, s.289; İbnu'l-'Arabî'yi makbul bir kimse olarak görmekle birlikte görüşlerini hatalı ve zararlı olarak değerlendirmektedir. Bkz. *Mektûbât-ı Rabbânî*, c.1, s.631.

²² Ebû Sa'îd el-Ĥādīmî, "Risâletân 'alâ Ĥazariyyeti'd-Duĥân," *Mecmû'atu'r-Rasâ'il* (İstanbul: Maṭba'a-i 'Âmire, 1302) içinde, ss.233-234; *Risâle fî Ziyâretî Kubûri'l-Evliyâ'* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Nafiz Paşa, no.1502, vv.19-21; *Risâle fî Bekâ'î'l-Ĥıdır* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Nafiz Paşa, no.1017, v.199; *Risâle fî'l-Vucûd* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi-Nafiz Paşa, no.389, vv.173-182; "Fî Ĥaĥki't-Tesbîh ve't-Taĥmîd," *Mecmû'atu'r-Rasâ'il* (İstanbul: Maṭba'a-i 'Âmire, 1302) içinde; "Risâle fî Ĥaĥki'l-Kahve," *Mecmû'atu'r-Rasâ'il* (İstanbul: Maṭba'a-i 'Âmire, 1302) içinde.

²³ Örneğin kahve konusunda daha ihtiyatlı ve orta yolu temsil eden bir tutum sergilemiştir. Bkz. Abdullah Kahraman, "Ebû Saîd el-Ĥādīmî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fıkhî Görüşleri," *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2003), ss.157-160.

²⁴ Necatî Öztürk, "Islamic Orthodoxy among the Ottomans in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadı-Zade Movement" (Doktora Tezi, Edinburgh University, Edinburgh, 1981), ss.384-385.

²⁵ Le Gall'in tespitlerine göre Kâdizâdeliler hareketine destek veren ve Uşuvânî Mehmed Efendî ile birlikte hareketin en önemli sözcülerinden biri olan 'Oşmân Bosnevî Ayasofya Camii imamıdır ve Nakşî bir şeyhtir. Benzer şekilde Birgivi'nin arkadaşı olan ve kendisi için Birgi'de bir *dâru'l-ĥadîs* inşa ettiren

sahiplenmesine kapı araladığı ileri sürülebilir. Öyle ki artık ihtilaf edebiyatını üreten Hanefî çevrenin Nakşbendîlik bağlantısı el-Hâdimî ile birlikte belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Onun kulların fiilleri, bir başka ifadeyle cüz'î irade konusunda bir risale yazarak Mâtürîdîlik'ten yana tavır almış olması bunu teyit eder niteliktedir.²⁶

El-Hâdimî'nin yetmiş üçlü ihtilaf tasnifi, kendisinden sonra Mütercim Ahmed 'Âşım Efendî (ö.1235/1819) tarafından Sirâcuddîn 'Alî b. 'Uşmân el-Üşî'nin (ö.575/1179) *el-Emâlî* adlı manzum eserine yazılan *Merahu'l-Me'âlî* adlı şerh içerisinde Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir.²⁷ *Merahu'l-Me'âlî* Sultan III. Selîm'e ithaf edilmiş bir eserdir ve *Emâlî*'nin en çok rağbet gören şerhlerindendir.²⁸ El-Hâdimî'nin tercüme edilen metni üzerinde herhangi bir tasarruf söz konusu değildir; buna karşın Ahmed 'Âşım Efendî, ihtilaf metninden önce Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'le ilgili birkaç hususa dikkat çekmekte ve *fırka-yı nâciyenin* Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğunu dile getirmektedir. Ehl-i Sünnet'in ise Ebû Manşûr el-Mâtürîdî'ye ve Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'ye tabi olanlar olduğunu belirten 'Âşım Efendî, el-Mâtürîdî'nin *uşûl* ve *furû*'da İmâm-ı A'zam'ın mezhebi üzere olması sebebiyle Hanefîlerin akaidde el-Mâtürîdî'ye tabi olduğunu, Mâlikîlerin, Şafîîlerin ve Hanbelîlerin ise akaidde Eş'arî mezhebinden olduklarını ifade etmektedir.²⁹

Aslında Osmanlı ilim çevrelerinde Eş'arîlik-Mâtürîdîlik ilişkisinden bahsedildiğinde ve konuya dair bir çerçeve sunulmak istendiğinde iki tür değerlendirmeye karşılaşılmaktadır: ilki, Sa'duddîn et-Taftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâşid*'deki değerlendirmeleridir. Bu değerlendirmede o Ehl-i Sünnet'i Eş'arîler ve Mâtürîdîler olarak ikiye ayırmakta ve her iki mezhebi ilişkili olduğu fihhi aidiyetlerden ziyade coğrafi dağılımları çerçevesinde sınıflamaktadır. Buna göre Ehl-i Sünnet'in Horasan, Irak, Şam ve pek çok bölgedeki temsilcileri Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin taraftarları iken, Maveraünnehir bölgesindeki temsilcileri ise Ebû Manşûr el-Mâtürîdî'ye tabi

'Atâ'ullâh Efendî ile el-Birgivi'nin Birgi'de müderrislik yaptığı sırada İzmir'de kadılık yapan Ma'rûf-
Trabzûnî (ö.1002/1594), Nakşîdir. Vâni Mehmed Efendî'nin öğrencisi olan Şeyhülislam Feydullah Efendî
(ö.1115/1703) Kâdîzâdeli ve Nakşbendî kimlikleri kesişen isimlerden biridir. Bkz. Dina Le Gall, *A
Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World 1450-1700* (Albany: State University of New York
Press, 2005), ss.152-154.

²⁶ El-Hâdimî, "Risâle fi Hakkı Ef'âlî'l-İbâd," *Mecmû'atu'r-Rasâ'il* (İstanbul: Matba'a-i 'Âmiriye, 1302)
içinde, ss.196-198.

²⁷ Mütercim Ahmed 'Âşım, *Merahu'l-Me'âlî fi Şerhi'l-Emâlî* (İstanbul: Matba'a-i 'Osmaniye, 1304),
ss.15-18.

²⁸ Mustafa S. Kaçalin, "Mütercim Âşım Efendî," *DİA*, c.32, s.201; M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî," *DİA*,
c.11, s.74.

²⁹ 'Âşım, *Merahu'l-Me'âlî*, s.14.

olanlardır.³⁰ İkinci değerlendirme biçimi ise Kemālpāšāzāde'ye aittir. Buna göre, “El-Eş‘arī ve el-Māturīdī Ehl-i Sünnet’in seçkin iki imamıdır. İmām eş-Şāfi’î’nin ashabı ve onlara tabi olanlar *uşūlde* Eş‘arī’ye, *furūda* da eş-Şāfi’î’ye tabi iken, Ebū Ĥanīfe’nin ashabı ise *uşūlde* Ebū Mansūr el-Māturīdī’ye, *furūda* ise Ebū Ĥanīfe’ye tabidirler.”³¹ Ahmed ‘Āşım’ın iki kesim arasındaki ihtilaflara dair bir çerçeve oluştururken sunduğu resim, her iki değerlendirme biçiminden de farklıdır. Zira o Eş‘arilik’le ilişkili fikhî aidyetleri verirken Şāfi’ilerle yetinmemekte, Mālikîleri ve Ĥanbelîleri buna dahil etmektedir. Mālikîlerin Eş‘arī mezhebinden gösterilmesi anlaşılabilir bir durumdur; ancak Ĥanbelîlerin de bu minvalde değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Buna benzer bir değerlendirme, Tācuddīn ‘Abdulvahhāb b. ‘Alī es-Subkī (ö.771/1370) tarafından yapılmakta ve *teşbīhe* kaymadıkları sürece Ĥanbelîlerin de el-Eş‘arī’nin akidesi üzere oldukları dile getirilmektedir. Ahmed ‘Āşım’ın Eş‘arilik’in sınırlarına dair değerlendirmesinde referans kaynağı muhtemelen es-Subkī’dir. Nitekim o, Eş‘arilerle Māturīdîler arasında çeşitli konularda görüş ayrılığı yaşandığını ve el-Ĥādīmî’nin verdiği sayının abartılı olduğunu dile getirirken es-Subkī’ye atıfta bulunmuş, onun on üç konuda ihtilaf yaşandığı yönündeki değerlendirmesinin daha doğru olduğunu dile getirmiştir. Ahmed ‘Āşım, el-Ĥādīmî’nin yetmiş üç olarak verdiği ihtilaf konularının pek çoğunun lafzî olduğunu ve işin özüne inildiğinde bunların es-Subkī’nin belirtmiş olduğu hususlardan ibaret ve birbirine raci olduğunu kaydetmektedir.³²

³⁰ Sa’duddīn Mes‘ūd b. ‘Umer et-Taftāzānī, *Şerhu’l-Makāşid*, tah. S. M. Şeref (Beirut: ‘Ālemu’l-Kutub, 1998), c.5, s.231.

³¹ Kemālpāšāzāde, “Risāletu’l-İhtilāf,” s.20.

³² ‘Āşım, *Meraĥu’l-Me‘ālī*, ss.15, 18.

